

Inleiding

Ben Schoenmaker

Dit nummer van *Leidschrift* staat in het teken van de militaire geschiedenis. Er wordt op deze pagina's echter geen enkel geweer- of kanonschot beschreven. Aan de auteurs die aan deze uitgave meewerkten, zijn veldtochten, zeeslagen, belegeringen of hinderlagen niet besteed. Wellicht tot teleurstelling van een enkeling vloeit er in deze artikelen geen bloed. Het slagveld blijft uit zicht. Alle artikelen in dit nummer zijn te rangschikken onder wat wel de *armed forces and society approach* wordt genoemd. Bij deze benadering – de term zegt het al – staat de verhouding tussen maatschappij en krijgsmacht in vredes- en oorlogstijd centraal. Haar aandachtsveld is omvangrijk: het omvat alle tijdvakken en is eveneens *truly global*. Gewapende organisaties, gericht op het toepassen van geweld, zijn immers van alle tijden en (vrijwel) alle culturen. En al deze legers en vloten, inclusief guerrillagroeperingen en andere zogeheten niet-statelijke actoren, onderhouden een veelzijdige en vaak complexe relatie met de samenleving waarvan zij deel uitmaken; de samenleving die hen bemant, financiert, voedt, kleedt, uitrust, huisvest en steunt.

De ruime aandacht die militair-historici tegenwoordig besteden aan de vraag hoe vroeger de verhouding tussen maatschappij en krijgsmacht in al haar facetten vorm heeft gekregen en hoe die relatie door tijdgenoten is beoordeeld, is een belangrijk aspect van het proces van modernisering dat de militaire geschiedschrijving de laatste decennia heeft doorgemaakt. Dit van oorsprong nogal geïsoleerde vakgebied kent een eigen historiografisch ontwikkelingsvertoog; een vertoog met een hoog emancipatoir gehalte. Het startpunt van dit verhaal laat zich typeren met de woorden afzondering, amateurisme en afwijzing, terwijl het (voorlopige) eindpunt wordt gekenmerkt door integratie, professionalisering en acceptatie. Over de mate waarin deze laatste drie verschijnselen zich daadwerkelijk hebben voorgedaan, lopen de meningen overigens wel uiteen. Volgens sommige auteurs nemen militair-historici in academische kring nog altijd een marginale en matig gewaardeerde positie in.¹

¹ Zie bijv.: J.A. Lynn, 'The embattled future of academic military history', *The Journal of Military History* 61 (Oct 1997) 777-789. Mark Moyar, 'The Current State of Military History', *The Historical Journal* 50.1 (2007) 225. Jeremy Black is in zijn *Rethinking military history* (Londen 2004) ook nogal negatief over het vakgebied.

Laten we de ontwikkelingsgang van het militair-historisch vakgebied eens nader onder de loep nemen. Aanvankelijk was er van isolement of miskenning geen sprake. Integendeel, vanouds nam het krijgsbedrijf binnen de geschiedschrijving een prominente plaats in. Of het nu ging om een succesvolle veroveringsoorlog of een moeizame overlevingsstrijd, de door vorst, stam of volk verrichte krijgshandelingen waren het waard om te worden opgetekend. Het leverde dramatische vertellingen op, waarin doorgaans vooral de ‘eigen partij’ veel staaltjes van moed, trouw en zelfverloochening aan de dag legde. Het was gewelddadige en tegelijkertijd moreel verheffende geschiedenis. Ook de negentiende-eeuwse geschiedschrijving, die sterk op het ontstaan en de ontwikkeling van de natiestaat was gericht, had veel oog voor de door de eigen natie geleverde gewapende strijd. De strijd voor vrijheid en onafhankelijkheid en de ontworsteling aan vreemde overheersing waren belangrijke thema’s die zowel conservatieve als liberale historici aanspraken. Fruins *Tien jaren uit den Tachtigjarigen Oorlog* is er een goed voorbeeld van.

Toch begon zich in de negentiende eeuw al een scheuring te voltrekken, in de zin dat het beschrijven van de eigenlijke militaire operaties – de campagnes en veldslagen – steeds meer het werk van officieren werd.² Hun vakkennis kwam daarbij goed van pas. Een nadeel was wel dat in hun studies de politiek-maatschappelijke context van de oorlog meestal ontbrak, waardoor het leek alsof de gevechten zich in het luchtledige afspeelden. Ook bezagen zij het krijgsverloop meestal *top down* – vanuit het gezichtspunt van de commandanten – alsof de soldaten, die het echte vechtwerk deden, slechts willoze marionetten waren. Hun historische arbeid was een vrucht van de professionalisering van het militaire beroep. Onder invloed van Pruisen vestigde zich vooral na 1870 de overtuiging dat oorlogen grondig voorbereid dienden te worden. Het *on se débrouillera toujours* had afgedaan. Officieren moesten een gedegen theoretische scholing krijgen, waarbij een belangrijke rol was weggelegd voor de bestudering van het militaire verleden, als een soort plaatsvervangende ervaring. Mede daarom werd in veel landen binnen de Generale Staf een historische dienst opgericht. De boeken en artikelen van de daarbij geplaatste officieren waren degelijk van aard, maar kenmerkten zich wel door een spanning tussen enerzijds de wens het verleden kritisch te beschouwen – een voorwaarde om lessen te kunnen

² J. Duindam, ‘Geschiedschrijving en oorlogvoering. De metamorfose van een klassiek thema’, *Bijdrage en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN)* 118-4 (2003) 455.

trekken – en anderzijds de neiging om met het oog op de reputatie van het leger de in eigen kamp gemaakte fouten met de mantel der liefde te bedekken.

Zo groeide de militaire geschiedenis gaandeweg uit tot een vak voor en door officieren. Op grond van hun krijgskundige kennis achtten zij zich op dit terrein bij uitstek bevoegd. Burgers hadden volgens hen geen verstand van militaire zaken en moesten zich er niet mee bemoeien. De bekende Duitse historicus Hans Delbrück, die zich met zijn vierdelige *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte* (1900-1920) niets van deze vermaning aantrok, werd dan ook door de *Kriegsakademie* en andere bolwerken van militaire geleerdheid niet voor vol aangezien.³ Dit *dédain* was overigens wederzijds, want de historici aan de universiteiten hadden steeds minder waardering voor de geschiedkundige arbeid van de officieren, omdat die niet meegingen met de modernisering van het historische vakgebied. Zij bleven steken in een ouderwetse, weinig analytische en soms partijdige en chauvinistische omgang met het verleden. In het huis van Clio waren zij de amateurs. Krijgsgeschiedenis was verworpen tot een schoolvoorbeeld van oppervlakkige geschiedbeoefening waarvoor de professionele historicus zijn neus ophaalde.⁴ Toch was de breuk nooit helemaal compleet. Er waren nog wel degelijk militair-historici die als nuttige specialisten in academisch kring lof oogstten. Zo werd in Nederland het boek van J.W. Wijn, *Het krijgswezen in den tijd van prins Maurits* uit 1934, alom geprezen.⁵

Na de Tweede Wereldoorlog bleef het isolement van de militaire geschiedenis voortduren. Het werd zelfs versterkt, omdat nu ook binnen de krijgsmachten zelf twijfel ontstond aan het nut ervan. Door de snelle ontwikkeling van de techniek had het bestuderen van oude conflicten geen zin meer, zo was de overtuiging. Vooral de invoering van kernwapens had het verleden irrelevant gemaakt. Het voorkomen van een rechtstreekse confrontatie tussen Oost en West door afschrikking was nu de voornaamste taak van de strijdkrachten geworden. Natuurlijk deden zich na 1945 nog steeds conventionele conflicten voor, bijvoorbeeld in Korea en Vietnam, maar omdat deze met het oog op de nucleaire dreiging beperkt van omvang moesten blijven, waren zij wezenlijk anders van aard. Hierdoor kon de

³ G.A. Craig, 'Delbrück: The Military Historian' in: P. Paret ed., *Makers of modern strategy from Machiavelli to the modern age* (Princeton 1986) 326-353.

⁴ M. van Creveld, 'Thoughts on Military History', *Journal of Contemporary History* 18 (1983) 551-553.

⁵ Wijn promoveerde cum laude op deze studie bij zijn leermeester G.W. Kernkamp.

geschiedenis geen leermeester meer zijn, met als gevolg dat het vak aan de militaire opleidingsinstituten aan gezag inboette. Officieren en het jonge gilde van nucleaire strategen hechten nu meer waarde aan nieuwe disciplines als bedrijfskunde, cybernetica en speltheorie. Aan één oude activiteit kwam echter geen einde. In veel landen gingen de militair-historische diensten onverstoort door met het schrijven van *official histories*, waarin zij minutieus de militaire operaties te land, ter zee en in de lucht beschreven. Zo bereikte bijvoorbeeld de serie *The U.S. Army in World War II* een omvang van 78 kloeke delen.⁶

De militaire geschiedenis raakte in universitaire kring nog verder in diskrediet door de grote belangstelling die er buiten die wereld voor krijgshistorische onderwerpen bestond (en nog altijd bestaat). Vanaf de jaren vijftig kwam er een brede stroom publicaties op gang over veld- en zeeslagen, beroemde generaals en admiraals, vliegtuigen, tanks, kanonnen en uniformen. De *military history buffs* konden er geen genoeg van krijgen. Ook hier spanden boeken, tijdschriften en documentaires over de Tweede Wereldoorlog de kroon. Wie niet beter wist of wilde weten, zou denken dat militaire geschiedschrijving niets meer te bieden had dan dergelijke populair-wetenschappelijke producties, waaruit een fascinatie met oorlog en geweld sprak die volgens maatschappijkritische wetenschappers – vooral sinds de jaren zestig was dit een omvangrijke gemeenschap – zonder meer als ‘fout’ of ‘verdacht’ moest worden bestempeld.

In de jaren zeventig begon het tij echter te keren. De militaire geschiedenis verloor haar pariastatus en raakte gaandeweg weer geaccepteerd als academische discipline. Een externe factor als de Vietnamoorlog heeft stellig bijgedragen aan deze herwaardering. Bij pogingen dit Amerikaanse fiasco te verklaren, brak het besef door dat kennis van voorbije conflicten en theoretische inzichten van oudere denkers daarbij nog wel degelijk van nut konden zijn. Het was dan ook geen toeval dat dit besef gepaard ging met een herontdekking van Clausewitz.⁷ Zo leerden officieren het verleden weer waarderen, een trend die zich na afloop van de Koude Oorlog in versterkte mate doorzette, omdat de westerse

⁶ Zie: <http://www.history.army.mil/html/books/beliefs/collect/usanw2.html>.

⁷ Het verschijnen van een nieuwe Engelse vertaling van *Vom Kriege* heeft aan die herontdekking fors bijgedragen: C. von Clausewitz, *On war* (edited and translated by M. Howard and P. Paret; Princeton 1976). Het bekendste voorbeeld van een studie die sterk op het gedachtegoed van Clausewitz leunt, is: H.G. Summers Jr., *On strategy, A critical Analysis of the Vietnam war* (Washington DC 1981).

krijgsmachten toen verzeild raakten in oorlogen in onder meer Bosnië, Afghanistan en Irak. Deze irreguliere conflicten plaatsten hen voor grote conceptuele uitdagingen: hoe moesten ze de strijd daar duiden? Welke aanpak moesten ze daartegenover stellen? Historische kennis, bijvoorbeeld van de koloniale oorlogvoering, was een van de hulpmiddelen bij het beantwoorden van deze vragen.⁸

Hoe boeiend deze ontwikkeling ook was – Clio kreeg erdoor onder militairen weer meer prestige – voor de militaire geschiedenis was het uiteindelijk belangrijker dat historici het vak van binnenuit begonnen te vernieuwen. Zij toonden aan dat het veel meer kon inhouden dan het zoveelste deeltje uit de *Osprey campaign series* of de zoveelste documentaire over tanks van *Discovery Channel*. Het resultaat van hun werk was een grondige vernieuwing van het vak. Om de reikwijdte daarvan te accentueren, kwam het begrip *new military history* in omloop.⁹ Wat we precies onder dit begrip moeten verstaan, is overigens niet geheel duidelijk en dat komt mede omdat de vernieuwing van het vak gepaard ging met een flinke verbreding ervan. De grens tussen wat nog wel en wat niet als militaire geschiedenis kon worden beschouwd, werd daardoor een stuk diffuser. Bovendien suggereert het begrip *new military history* ten onrechte een abrupte breuk met het verleden, terwijl veel vernieuwers juist inspiratie ontleenden aan oude voorbeelden. Zo liet John Keegan, die met zijn beroemde boek *The face of battle* uit 1976 het klassieke genre van de slagveldgeschiedenis nieuw leven inblies, zich onder meer inspireren door Thucydides en Ardant du Picq, die evenals hij zeer geïnteresseerd waren in menselijk gedrag en menselijke drijfveren in de hitte van het gevecht.¹⁰

Wat evenmin veranderde, was dat het onderzoek naar de toepassing van militair geweld de kern van het vak bleef. De grenzen van de operationele geschiedenis werden echter wel flink verschoven doordat de krijgsvruchtigheden nu meestal in een brede politieke en sociale context worden bestudeerd, waarbij ook de wisselwerking tussen de verschillende

⁸ Een voorbeeld van een studie die als conceptueel hulpmiddel diende, is: J.A. Nagl, *Counterinsurgency lessons from Malaya and Vietnam: learning to eat soup with a knife*. (Westport 2002).

⁹ Goede overzichten zijn: P. Paret, 'The New Military History', *Parameters* 21-3 (1991) 10-18. J. Bourke, 'New Military History' in: M. Hughes en W.J. Philpott eds., *Palgrave Advances in Modern Military History* (New York, NY 2006) 258-280.

¹⁰ J. Keegan, *The face of battle. A study of Agincourt, Waterloo and the Somme* (Londen 1978) 65-70.

niveaus van optreden aan bod komt. Tevens is er aandacht voor bijvoorbeeld het oorlogsrecht, de ervaringen van de ‘gewone’ soldaat, het lot van krijgsgevangenen en de burgerbevolking, de rol van ngo’s en de vraag hoe oorlogen worden herinnerd en herdacht. Tegelijkertijd namen veel militair-historici een *cultural turn*.¹¹ Zij gingen de wijze waarop legers oorlog voeren vooral als cultureel bepaald beschouwen. Zo betoogde de als classicus geschoolde Victor Davis Hanson in een spraakmakend maar omstreden boek dat er zoiets zou bestaan als een typische *western way of warfare*.¹² Tegelijkertijd steeg de operationele geschiedenis weer in aanzien omdat er binnen de historische wetenschap naast de fixatie op onpersoonlijke processen en structuren weer meer waardering kwam voor het geschiedverhaal met zijn onverwachte wendingen en de betekenis van het menselijk handelen daarin. En de militaire geschiedenis heeft vanouds een scherp oog voor de rol van het toeval op de loop der gebeurtenissen. Niemand zei het zo mooi als Clausewitz: ‘Es gibt keine menschliche Tätigkeit, welche mit dem Zufall so beständig und so allgemein in Berührung stände als der Krieg.’¹³

In Amerika en Europa bleven de militair-historische diensten van de krijgsmacht, ook na deze vakinhoudelijke verjongingskuur, belangrijke centra van operationele geschiedenis. Zij ondergingen daarbij zelf ook een metamorfose: de officieren-amateurs maakten plaats voor universitair geschoolde historici. Ook koestert het merendeel van deze instituten tegenwoordig zorgvuldig zijn wetenschappelijke onafhankelijkheid en onderhouden zij nauwe banden met de academische wereld. Omdat zij de militaire operaties tegenwoordig, al dan niet vanuit een cultureel determinisme, veel meer in hun politiek-maatschappelijke context beschouwen, is er ook vakinhoudelijk meer integratie gekomen. Een belangrijk nieuw subthema, ook voor het Nederlands Instituut voor Militaire Historie in Den Haag, is de studie naar internationale operaties in VN-, EU- of NAVO-verband, die na 1990 een hoge vlucht hebben genomen.¹⁴

¹¹ Zie: J. Black, *War and the cultural turn* (Cambridge 2012).

¹² V.D. Hanson, *Carnage and culture. Landmark battles in the rise of Western power* (New York, NY, 2002).

¹³ C. von Clausewitz, *Vom Kriege* (Bonn 1980) 207.

¹⁴ Twee voorbeeld uit dat genre: B. Schoenmaker en Herman Roozenbeek eds., *Vredesmacht in Libanon. De Nederlandse deelname aan UNIFIL 1979-1985* (Amsterdam

De *new military history* ontfermde zich ook over een voor historici tamelijk nieuw onderzoeksveld, namelijk dat van de relatie tussen maatschappij en krijgsmacht. Het was een terrein waarop tot dan toe voornamelijk sociale en politieke wetenschappers actief waren geweest. Hun belangstelling ging daarbij vooral uit naar vragen die samenhangen met het bijzondere karakter van de krijgsmacht als geweldsinstrument. Zo kan de gewapende macht, wanneer het daartoe aanleiding ziet, in potentie een ernstige bedreiging vormen voor de staatkundige orde. Hoe komt het dat dit in sommige landen een veel groter probleem is dan in andere landen? Welke factoren bepalen met andere woorden het karakter van de *civil-military relations*? Historici gingen deze vragen nu ook veel stelselmatiger op het verleden projecteren. Dat deden zij ook met tal van andere vragen op het terrein van de relatie tussen maatschappij en krijgsmacht, waarbij een deel van hen gebruik maakte van door militair-sociologen en politicologen ontwikkelde methoden, begrippen en theorieën. De thema's die zij aansneden zijn te veel om op te noemen: van de betekenis van dienstplicht in het 19-eeuwse proces van natievorming tot de invloed van militaire uniformen op de civiele mode.

Ook dit nummer van *Leidschrift* laat zien hoe veelzijdig het onderzoek naar de relatie tussen maatschappij en krijgsmacht kan zijn. Er is overigens wel een afbakening gemaakt, want alle artikelen gaan over Nederland en België in de periode 1800-1940. Christiaan van der Spek snijdt in zijn bijdrage over inkwartieringen en rekvisities een onderwerp aan dat tot nu toe vooral onderzoekers naar het *ancien régime* heeft beziggehouden. Met hun eisen voor voedsel, drank, voer voor de paarden, brandhout en onderdak konden de militairen de burgers zeer tot last zijn. Een leger op oorlogspad was als een sprinkhanenplaag. Ook wanneer de civiele en militaire autoriteiten samenwerkten om zo ordelijk mogelijk in de behoeften van het leger te voorzien, was de druk op de bevolking vaak groot. Zeker ook in de oorlogszuchtige Franse tijd, zo komt bij Van der Spek naar voren. Het was dan ook niet voor niets dat in de Grondwet van 1815 een artikel (nr. 212) werd opgenomen dat de burger tegen dergelijke praktijken moest beschermen. 'De inkwartieringen en het onderhoud van het krijgsvolk, de transporten en de leverancien van welken aard ook, aan 's Konings legers of vestingen, kunnen niet ten laste van een of meerdere inwoners of gemeenten worden gebracht', zo stond er zwart op wit.

2004); T. Brocades Zaalberg en A. ten Cate, *Missie in Al Muthanna. De Nederlandse krijgsmacht in Irak 2003-2005* (Amsterdam 2010).

Het volgende artikel is gewijd aan de ‘volksverheffers’: mannen en vrouwen die zich erop toelegden ‘ondeugden’ onder het gewone volk te bestrijden. Een 19^e-eeuws onderwerp waarover al het nodige is gepubliceerd. Romy Damen laat als eerste zien dat deze sociale hervormers en dan vooral de drankbestrijders onder hen zich ook over de militaire gemeenschap hebben ontfermd. Deze strijd bleek echter problematisch, omdat de kazernes nog letterlijk en figuurlijk gesloten bolwerken waren. De officieren duldden geen bemoeienis van burgers met het militaire leven. Vandaar dat de drankbestrijders vooral campagne gingen voeren tegen het overmatig consumeren van sterkedrank tijdens de jaarlijks terugkerende lotingsdagen, want dat waren gebeurtenissen die zich in het publieke domein afspeelden, voorafgaand aan het moment van inlijving in het leger.

Ook in de bijdrage van Van de Worp zien we hoe een geïsoleerde, naar binnen gekeerde gemeenschap, in zijn geval de marine, voorwerp wordt van een heftig maatschappelijk debat. Ook hij betreft een al veel bestudeerd onderwerp, de sociale kwestie en de opkomst van de arbeidersbeweging, vrijwel als eerste op de krijgsmacht. Het stelsel van de kinderwerving en tal van andere grieven over het autoritaire regime op de vloot leidden tot de oprichting van de Matrozenbond, die een ongekend hoge organisatiegraad bereikte. Deze bond, die al snel in socialistisch vaarwater kwam, was een kwelgeest voor de marineleiding. Was de marine, nu het mindere personeel in ruime meerderheid ‘rood’ was geworden, nog wel een betrouwbaar gezagsinstrument? Een pijnlijke vraag voor de trotse marine.

In de artikelen van Wim Klinkert en Wouter Linmans staat een persoon centraal. Deze twee figuren zijn allebei te typeren als bruggenbouwers tussen maatschappij en krijgsmacht, met dien verstande dat de één vanaf de civiele kant en de ander vanaf de militaire kant de verbinding tussen deze werelden wilde maken. Klinkert schrijft over de Amsterdamse zakenman A.E. Dudok van Heel, die een vurig pleitbezorger was van een versterking van de Nederlandse volkskracht. Zijn ideaal was een vastberaden natie van weerbare mannen, door oefening en sport gestaald, die iedere dreiging de baas waren. De landsverdediging was te belangrijk om aan een apart leger over te laten. Dat moest een zaak van het hele volk zijn. De beroepsofficier A.J. Maas was er juist op uit, aldus Linmans, om de bevolking vertrouwen in het door professionals geleide leger te geven. Deze militaire propagandist trok onvermoeibaar ten strijde tegen het onder ontwapenaars veelgehoorde argument dat Nederland

weerloos zou zijn tegen bombardementen door vliegtuigen. Maas stond in een traditie van officieren die in het openbare debat probeerden af te rekenen met het idee dat Nederland in een oorlog bij voorbaat kansloos zou zijn. Wat daarbij opmerkelijk was, was dat zij als leden van het militaire apparaat niet aan *threat inflation* deden – zoals men volgens de *securitization* theorie zou mogen verwachten¹⁵ – maar juist aan *threat deflation*. Zij wilden aantonen dat ons kleine land zich wel degelijk kon verdedigen. Wie wilde bewijzen dat de Nederlandse defensie-inspanning zinvol was, kon de dreiging van buiten maar beter niet al te groot voorstellen.

In het artikel van Nel de Múelenaere ten slotte staat het begrip militarisering centraal. Aan de hand van het Belgische voorbeeld laat zij zien dat zich in dit land, dat bij uitstek als een anti-militaire natie gold, rond de eeuwwisseling wel degelijk militariseringsprocessen voltrokken. Zij hanteert daarbij bewust de meervoudsvorm (processen) omdat het gaat om een veelzijdig begrip, met naast ideologische ook materiële componenten. Omdat de katholieken – in hun strijd voor behoud van het remplaçantenstelsel – meer vrijwilligers naar het leger wilden lokken, zagen zij zich genoodzaakt de leefomstandigheden in de kazerne te verbeteren en tevens als redelijk comfortabel voor te stellen. Hierdoor droegen zij bij aan een versterking van de maatschappelijke waardering voor het leger en onbedoeld ook aan een groei van de acceptatie van de persoonlijke dienstplicht. Wanneer het immers in de kazerne niet zo slecht toeven was, waarom zou men dan de mogelijkheid om zich vrij te kopen van de legerdienst in stand houden?

¹⁵ Voor een korte uitleg van dit begrip zie: Beatrice de Graaf, 'De historisering van veiligheid', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 125-3 (2012) 305-308.